

INHOUD

- I Proloog: Vonkenregen 7
- II Zomerslaap 13
- III Brandstichters 91
- IV Va-banque 141
- V Opmars 183
- VI Sensatie 223
- VII Kentering 277
- VIII Aan de afgrond 323
- IX Wereldbrand 351
- X Epiloog 377

Dank 383

Illustraties 385

Verklarende woordenlijst 401

Beknopte bibliografie 403

Illustratieverantwoording 419

Register 421

I PROLOOG: VONKENREGEN

In Europa kennen de kranten en radio-uitzendingen in de zomerdagen van 1939 vooral één thema: het Duits-Poolse conflict over Danzig. Journalisten uit beide landen overtreffen elkaar met overspannen beschrijvingen van provocaties van de andere partij. Ze brengen verslag uit van mishandelingen, aanvallen en grenschendingen. Ze blazen bijkomstigheden op tot ernstige conflicten, verspreiden halve waarheden of produceren meteen *fake news*. Dit gif werkt onmiddellijk. De regeringen in Berlijn en Warschau dreigen met gevolgen, stellen troepen op in grensgebieden, gaan op zoek naar bondgenoten.

Danzig, de twistappel van Duitsland en Polen, heeft in de loop van zijn geschiedenis veel heersers gekend. De laatsten waren de Pruisen, tussen 1815 en 1919, en sinds 1871 maakt de stad deel uit van het Duitse keizerrijk. Meer dan negentig procent van de ongeveer 400.000 inwoners van het Danzigse staatsgebied spreekt hoofdzakelijk Duits en voelt zich Duits. In het Verdrag van Versailles, dat de Eerste Wereldoorlog formeel beëindigde, werd de oude handelsstad in 1919 een ‘Vrije Stad’ en kwam die onder bescherming te staan van de Volkenbond— een supranationale organisatie, waar Italië, Duitsland en Japan later echter zijn uitgestapt.

De vrijstaat omvat Hanzestad en omgeving, inclusief de delta en de monding van de Weichsel. Volgens het Verdrag van Versailles kreeg Polen vrije toegang tot de haven van Danzig en ook een doorgang naar de Oostzee. Deze 'Poolse Corridor' zal tot augustus 1939 Oost- en West-Pruisen van elkaar scheiden en een wig slaan in het Duitse grondgebied.

De regering in Warschau ziet in de kwestie-Danzig een 'graadmeter voor de stabiliteit van de Duits-Poolse betrekkingen'. Zowel maarschalk Edward Rydz-Śmigły, de bevelhebber van het leger en de sterke man in Polen, als minister van Buitenlandse Zaken Józef Beck wil onder geen beding afstand doen van de stad. Dat is voor hen een kwestie van nationaal prestige. En ze zijn ervan overtuigd dat ze aan het gedrag van de nationaalsocialisten kunnen aflezen wat de Duitse vriendschapsverklaringen van de afgelopen jaren echt waard zijn: Polen en Duitsland als bondgenoten, als partners? Dat soort uitspraken uit Berlijn zijn verleden tijd.

Want Adolf Hitler, rijkskanselier en Führer, hamert er sinds het voorjaar op dat Danzig weer Duits moet worden. Hij wil de stad met zijn 'Groot-Duitsland' verenigen. Dat heeft hij het afgelopen jaar ook met het Sudetenland en Oostenrijk gedaan, net zoals hij in maart Bohemen en Moravië en het Litouwse Memelland heeft ingelijfd.

De Britten en Fransen slaan de ontwikkelingen in Midden-Europa bezorgd gade. Politici en publicisten daar worden steeds nerveuzer. Winston Churchill, op dat moment een invloedrijke conservatief in het Britse Lagerhuis, waarschuwt al maanden voor de Duitse agressieve houding tegen Polen. Andere Britten willen geen oorlog riskeren vanwege een vreemde stad ergens in het oos-

ten: ‘Why die for Danzig?’ is hun motto. En ook in Frankrijk pleiten velen voor vrede, niet omdat ze pacifisten zijn, maar omdat ze hun eigen soldaten niet willen opofferen voor andere naties. Al in mei 1939 heeft Marcel Déat, een rechtse Franse politicus, ‘Sterven voor Danzig?’ als titel gebruikt voor een bekend en veelbesproken strijdschrift. Zijn niet mis te verstane antwoord: ‘Nee!’

Een crisis tussen Duitsland en Polen? Menig specialist buitenlandse politiek is verrast. Een jaar geleden nog ijverde het naziregime voor goede betrekkingen met het buurland. Hitler had Polen als bondgenoot in de oorlog tegen de Sovjet-Unie gepland. In 1934 hadden beide landen een niet-aanvalsverdrag ondertekend. Hermann Göring bepleitte daarna bij Poolse gesprekspartners een bondgenootschap tegen Moskou. De Duitsers wilden samen met de Polen de Sovjet-Unie aanvallen. Hoe ze de buit zouden verdelen hadden Hitler en Göring ook al beslist: Oekraïne was voor Polen, de overige lebensraum in het oosten was voor de nationaalsocialisten, die daar een koloniaal rijk wilden uitbouwen. Ze spoorden Polen er herhaaldelijk toe aan zich aan te sluiten bij het Anti-Kominternpact. Dat was een alliantie die Duitsland samen met Japan tegen de Sovjets had gesloten. Polen weigerde. In de zomer van 1938 lokte Göring de Polen opnieuw met de vruchtbare bodem van Oekraïne. Maar de regering in Warschau wilde geen oorlog tegen de USSR riskeren en vond het aanbod van de buurman in het westen verdacht.

In oktober stelde de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop de Poolse ambassadeur een ‘algemene oplossing voor alle mogelijke wrijvingen tussen Duitsland en Polen’ voor. De Vrije Stad Danzig moest bij Duitsland worden ingelijfd. De regering in Berlijn zou dan een extraterritoriale spoor-

lijn- en snelwegverbinding aanleggen door de Poolse Corridor. Als tegenprestatie bood Ribbentrop aan om de Poolse grenzen te respecteren en het niet-aanvalsverdrag van 1934 met 25 jaar te verlengen.

Het was vergeefse moeite. De Poolse minister van Buitenlandse Zaken Józef Beck bezocht in januari Hitler in zijn Berghof op de Obersalzberg, maar die wijzigde zijn standpunt niet.

Daarop besloot Hitler met Polen op dezelfde manier te werk te gaan als met Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije: murw slaan en inlijven. Op 25 maart 1939 beval hij de strijdkrachten een aanval op Polen te plannen. Hij zei nog niet dat hij van zins was om de 'Poolse kwestie' op te lossen. Maar de militairen moesten zich er alvast over buigen. Als het tot een conflict zou komen, moest Polen 'zodanig vernietigd worden dat er de komende decennia als politieke factor' geen rekening meer mee hoefde te worden gehouden.

Amper een dag na deze uitspraak verklaarde de Poolse minister van Buitenlandse Zaken dat zijn land een oplossing van de kwestie-Danzig op basis van de Duitse voorstellen afwees. En kort daarna sprak hij tegenover de Duitse gezant in Warschau klare taal. Beck dreigde ermee dat een poging van Duitse zijde om de status van Danzig te veranderen een *casus belli* zou betekenen. Op dat moment wist hij al dat zijn land in een eventuele oorlog niet alleen zou hoeven te strijden. De regeringen in Londen en Parijs waren bereid Polen een veiligheidsgarantie te bieden. Op 31 maart verkondigde de Britse premier Arthur Neville Chamberlain in een rede voor het parlement dat Engeland in geval van een bedreiging het bestaan van Polen zou beschermen en de soevereiniteit van het land zou verdedigen. Daarmee was het land definitief een conflictzone geworden.

Op 3 april gaf Hitler eindelijk de opdracht de oorlog met Polen concreet voor te bereiden. Kort daarna specificeerde hij drie scenario's voor de mogelijke aanval. Ten eerste: de 'beveiliging van de grenzen van het Duitse Rijk en bescherming tegen onverwachte luchtaanvallen' in het geval dat de strijdkrachten van het buurland als eerste zouden aanvallen. Ten tweede: de 'inbezitting van Danzig', als kleine oplossing voor het conflict. En ten derde: de 'Fall Weiß', de grote aanval op Polen. Die laatste optie kon volgens hem noodzakelijk worden als Polen een 'dreigende houding' aannam; dan zou een 'definitieve afrekening' nodig zijn. Op 28 april zei Hitler het niet-aanvalsverdrag met Polen op. Vanaf dat moment wordt de toon tussen de regeringen steeds harder.

Danzig, zo zegt de Britse premier Chamberlain, is 'vandaag de dag het gevarenpunt van Europa'. De stad zou volgens hem een tweede Sarajevo kunnen worden. Vijfentwintig jaar nadat een aanslag in die stad de Eerste Wereldoorlog had uitgelokt, zijn nu overal ter wereld de ogen op Danzig gericht. Chamberlain is een man van de vrede. Hij gelooft niet dat een mens met gezond verstand doelbewust een nieuwe wereldbrand zou veroorzaken, zelfs Adolf Hitler niet. Anderzijds maakt het nationaalsocialistische Duitsland een onvoorspelbare indruk. En het blijft groeien, bezet vreemde landen en regio's, breidt zijn leger uit en bewapent zich.

II ZOMERSLAAP

1 AUGUSTUS 1939, DINSDAG

Er wordt dezer dagen veel gemarcheerd in Duitsland.

Het land oefent weer voor een nieuwe oorlog.

– *Der Aufbau*, exilkrant uit New York

1 augustus 1914-1 augustus 1939

De wereld heeft het weer over de oorlog – Komt er oorlog?

– *Der Angriff*, krant van het Deutsche Arbeitsfront, Berlijn

---

Overal in Europa genieten de mensen dezer dagen van een prachtige zomer – jammer genoeg vormt het Nederlandse Noordwijk aan Zee een uitzondering. Katia en Thomas Mann zijn niet bijster enthousiast over het vakantieweer hier. Het waait vaak zo hard dat strandwandelingen moeten worden geschrapt. Het echtpaar is sinds 16 juni te gast in de bekende badplaats. Katia Mann heeft hier op 24 juli haar zesenvijftigste verjaardag gevierd. Ook die dag, nu een week geleden, was het somber, kil en regenachtig weer.

Haar man heeft het in Nederland niet naar zijn zin. De dagen zijn koud en nat – om nog maar te zwijgen van de nachten! Ijskoud. De schrijver wikkelt zich in drie wollen dekens. Noordwijk staat bekend om zijn wisselvallige klimaat. En Thomas Mann lijdt dezer dagen ook onder het politieke klimaat: hij slaapt slecht,

wordt geplaagd door chronische vermoeidheid. En dan zijn er ook nog de luide muziek en de rumoerige gasten, die zijn middagdutje op het terras verstoren. Wat een ellende.

Maar de zuidwesterstorm is eindelijk wat afgezwakt. De zon priemt door de wolken. Katia en haar man, de wereldberoemde schrijver, kunnen nog eens over de dijk flaneren. Geen regen of storm die hen tegenhoudt. De aanblik van de kolkende zee maakt een diepe indruk op hen.

Thomas Mann werkt veel, hij schrijft aan zijn roman *Lotte in Weimar*, leest, dicteert. Katia Mann schrijft brieven, correspondeert met haar zes kinderen, die over de halve aardbol uitgewaaid zijn. Ze communiceert met haar drie zonen en haar drie dochters in een taal die voor buitenstaanders zo goed als onverstaanbaar is. Ze bedenken koosnaampjes voor elkaar en voor de andere familieleden. Ironie, spot en liefdevolle vermaningen wisselen elkaar af. Katia Mann noemt haar man soms een 'ree-achtig schepsel van een grote zachtheid'.

Thomas Mann mag dan wel het intellectuele hoofd van het gezin zijn, de teruggetrokken Toveraar, het is Katia die alles bij elkaar houdt. Zij heeft voor haar gezin haar studies wis- en natuurkunde opgegeven, stelt zichzelf telkens weer in dienst van de carrière van haar echtgenoot, steunt hem zo goed ze kan, zorgt ervoor dat hij zich goed voelt en dat hij kan schrijven. Nu plant ze hun vertrek. Voor ze weer terug naar de Verenigde Staten reizen, waar ze op de vlucht voor de nazi's zijn beland, willen ze nog Zwitserland en Zweden bezoeken. Maar voor zaterdag, zo krijgt Katia Mann te horen, zijn er geen slaappleatsen meer vrij in de nachttrein. De Manns blijven dus nog een paar dagen in Noordwijk aan Zee en hopen op milde, zonnige uren.

In de namiddag drinken ze thee in Café Seinpost en wandelen over het strand terug naar hun hotel. Ze moeten steeds weer aan Duitsland denken, hun vroegere vaderland, dat hun het staatsburgerschap heeft ontnomen, waar ze als staatsvijanden worden beschouwd. De overheid heeft al hun bezittingen geconfisqueerd, de villa in München, twee automobielen en bankrekeningen. Gelukkig heeft Thomas Mann de helft van het Nobelprijsgeld in Zwitserland gedeponereerd. En zijn zoon Golo heeft nog 60.000 mark in Duitsland kunnen behoeden voor inbeslagname, een derde van wat zijn ouders in Zwitserland bezaten. Thomas Mann, die als kritische conservatief de nationaalsocialisten niet mocht, was een tegenstander van het regime geworden. Katia Mann is volgens de nazi-rassenideologie een ‘halfjoodse’. De gebeurtenissen in Duitsland vervullen haar met diepe afschuw. Haar joodse ouders wonen nog in München. Zij vrezen door de Gestapo opgepakt te worden. Maar ook het internationale nieuws houdt Katia Mann uit haar slaap: Japan voert in China een brutaal bezettingsregime, in Europa worden staten door Duitsland en Italië bedreigd. Vooral Danzig is voorpaginanieuws, de stad waar Duitsland en Polen zo fel om bekvechten. Kortgeleden nog heeft Thomas Mann in een dagblad gelezen dat de inlijving van Danzig bij het Rijk vredig zou verlopen. De Nobelprijdrager is niet overtuigd: ‘Er wordt weer meer rekening gehouden met een oorlog.’

Ook de gedachten van een 22-jarige student politieke wetenschappen aan de elite-universiteit van Harvard draaien op 1 augustus 1939 rond Danzig. Hij heeft onlangs de Vrije Stad bezocht, waar hij indrukken en materiaal voor zijn scriptie heeft verza-